

Vlaamse Miniaturen

I404-I482

Onder leiding van Bernard Bousmanne et Thierry Delcourt

Catalogus onder redactie van
Ilona Hans-Collas, Pascal Schandel,
Céline Van Hoorebeeck en Michiel Verweij

Nederlandse versie onder coördinatie
van Ann Kelders en Michiel Verweij
met medewerking van Charlotte Belayew

Bibliothèque nationale de France / Koninklijke Bibliotheek van België

van eilandachtige structuren die in een grillige tektoniek naast of boven elkaar liggen. De figuren zijn gekleed in ruime mantels met buisvormige plooiën. Hun aangezichten zijn met wit opgehoogd en vertonen een holte ter hoogte van de wangen, zodat de kaken duidelijk opvallen, terwijl de scherpe mondhoeken een halve ring vormen. De oren zijn klein en wat te hoog geplaatst, zowat ter hoogte van de ogen. De marges zijn met grote elegantie versierd en bestaan uit met inkt geschilderde ranken die gouden blaadjes en gekleurde bloempjes dragen. Bontgekleurde acanthusbladen wikkelen zich rond de omlijsting en waaiëren uit naar de vier hoeken van het blad. Rechts in de marge spreidt een pauw zijn staart uit terwijl onderaan de pagina halfmensen een steekspel opvoeren.

Al heeft hij zijn naam hier niet genoteerd, toch is de kopiist van het overgrote deel van de tekst bijna zeker Guillebert de Mets. We herkennen zijn zelfzekere schrijfstijl vol geestdrift en gedrevenheid, zoals we die ook aantreffen in zijn autografen, de *Decamerone* en de verzamelbundel in Brussel. Degene die zich in een *Sidrac* (Den Haag, KB, ms. 133 A 2) 'libraire de monseigneur le duc Jehan duc de Bourgoingne' noemt, kwam in elk geval in contact met de hogere Bourgondische kringen. Uit enkele

documenten leiden we af dat hij Gui Guilbaut misschien ook persoonlijk ontmoet heeft. In de Geraardsbergse stadsrekeningen lezen we immers dat de hertogelijke raadsheer in 1429 als pelgrim naar Sint-Adriaans kwam (onuitgegeven). In de rekeningen van de Raad van Vlaanderen staat bovendien dat Guillebert de Mets in januari 1433 (n.s.) gesloten brieven van Gui Guilbaut ontving, evenals een groot papieren boek dat aan de hertog toebehoorde om ze in het Frans te vertalen. Ook eind 1433 en in 1434 bezocht Gui Guilbaut de stad (onuitgegeven).

Bibliografische oriëntatie: LDB-I 2000, p. 56-73; Van Hoorebeeck 2007b, p. 24-25 en 222-223.

Dominique Vanwijnsberghe – Erik Verroken

► ILL. 100

Nimrod leidt de bouw van Babylon, terwijl duiveltjes de verwoesting van de stad beramen.

Augustinus, *Civitas Dei*. Brussel, KBR, ms. 9006, f. 1r.

16 Getijdenboek voor het gebruik van het adellijk kapittel van Sint-Gertrudis te Nijvel

Zuidelijke Nederlanden: Bois-Seigneur-Isaac (tekst), Gent? (verluchting), eind april 1445 of kort erna. • Perkament, 190 ff., ca. 195 × 135 mm, 2 kleine miniaturen, 41 gehistorieerde 9- of 4-regelige initialen • Herkomst: Mergriete van Gavere-Schorisse • Brussel, KBR, ms. IV 1113

Dit getijdenboek heeft toebehoord aan Mergriete van Gavere-Schorisse, abdis van het edel damesstift van Sint-Gertrudis in Nijvel in Brabant. In de marge van de miniatuur met de H. Gertrudis, aan het begin van het officie dat aan deze heilige gewijd is, knielt de opdrachtgeefster in gebed boven haar wapenschild. Mergriete was de jongste dochter van Arend en Ysabele van Ghistele. Arend was niet alleen heer van de baronie van Schorisse en Sint-Maria-Horebeke, in het graafschap Vlaanderen, maar ook bezitter van Dieudonné, ten zuiden van Beauvais, van Morcours-sur-Somme, bij Corbie, en van een tiental Picardische dorpen die in de omgeving van de steden Laon, Saint-Quentin en Montdidier lagen. Deze heerlijkheden maakten van Arend een vooraanstaand edelman in Vlaanderen en in Frankrijk. Arend van Gavere was dan ook niet alleen raadsheer van Jan zonder Vrees, hij was ook kamerheer van de Franse koning Karel VI (onuitgegeven). Door de geprivilegieerde banden met het Franse Hof huwden twee van zijn kinderen met die van Pierre d'Aumont 'dit le Hutin', de vaandeldrager van de Franse vorst. Zijn dochter Johanna huwde met de oudste zoon, Pierre d'Aumont, en zijn oudste zoon, ook Arend van Gavere genaamd, huwde met dochter Marie d'Aumont.

Na de dood van haar vader in 1418 verhuisde Mergriete met haar moeder naar hun residentie in Gent, het latere *Hof van Aishove*. Tussen 1435 en 1443 trad zij toe tot het adellijk kapittel van Sint-Gertrudis in Nijvel, wellicht gesteund door meester Gillis van Schorisse, rekwestmeester van Filips de Goede en vertrouweling van Isabella van Portugal. Hij was sinds 1431 kanunnik in Nijvel en werd later proost van het kapittel. Net als Jan van Eyck maakte hij deel uit van de delegatie die naar Portugal reisde om in naam van Filips de Goede te onderhandelen over het huwelijk met Isabella van Portugal, de latere hertogin van Bourgondië. In 1443 werd Mergriete van Gavere abdis van Sint-Gertrudis en

bleef dat tot haar dood in 1462. In de collegiale kerk van Nijvel is een geelkoperen gedenkplaat bewaard waarin alle fundaties die zij stichtte gegraveerd zijn. Ze wordt er afgebeeld met een staf, omgeven door haar vier kwartieren, terwijl haar patrones uit de muil van een draak stapt en Mergriete aanbeveelt aan de Maagd met het Kind.

Dit getijdenboek werd besteld twee jaar nadat Mergriete abdis was geworden. De tekst werd gekopieerd in de priorij van Bois-Seigneur-Isaac, op korte afstand van Nijvel, sinds 1442 een stichting van de congregatie van Windesheim. In een colofon (f. 184v) preciseerd de scriptor dat hij zijn werk beëindigde in 1445, op de avond voor Sint-Jorisdag (22 april). De kleine Mariagetijden en het Dodenofficie volgen het gebruik van het kapittel van Nijvel. Ook de kalender is deze van Nijvel, een mengeling van heiligen van de bisdommen Kamerijk en Luik (tot welk diocees Nijvel behoorde). Ook de specifieke feesten van het kapittel ontbreken niet. De meeste zijn gerelateerd aan de H. Gertrudis, andere hebben betrekking op de wijding van altaren en de wijding van de kerk. Ook heiligen als Amalberga en Wilgefertis, die in Rijks-Vlaanderen vereerd werden, staan erin vermeld. In de litanieën zien we eenzelfde strekking. Ze eindigen met gebeden voor de abdis van de gemeenschap en voor de koning.

Dit kleine getijdenboek is uitzonderlijk rijk verlucht. Niet alleen de kleine Mariagetijden, maar ook de Kruisgetijden bevatten een cyclus met illustraties voor elk gebedsuur. Minstens negentien gebeden aan heiligen (suffragiën) zijn opgeluisterd met miniaturen, soms met zeldzame afbeeldingen die een persoonlijke keuze verraden. Zo is er een miniatuur met Wilgefertis, de gekruisigde 'baardheilige', die speciale verering genoot in het Land van Aalst waar Mergriete oorspronkelijk vandaan kwam.

De drieënveertig miniaturen van klein formaat zijn allemaal het werk van een van de Meesters van Guillebert de Mets, maar

ze onderscheiden zich van de normale productie van deze groep door de eerder grove uitvoering. Talrijke composities werden uit het repertoire van deze verluchters gehaald en men bemerkt het veelvuldig gebruik van het zilverblad en een typische neiging om de vormen met een zwarte contourlijn te accentueren. Toch zijn de figuren eerder gedrongen, verliest de lijn aan elegantie en getuigt de techniek van een zekere nonchalance. De late datering van het handschrift, na april 1445, doet veronderstellen dat het ofwel het werk is van een oudere miniaturist, die trouw bleef aan de modellen uit zijn jeugd, ofwel van een navolger.

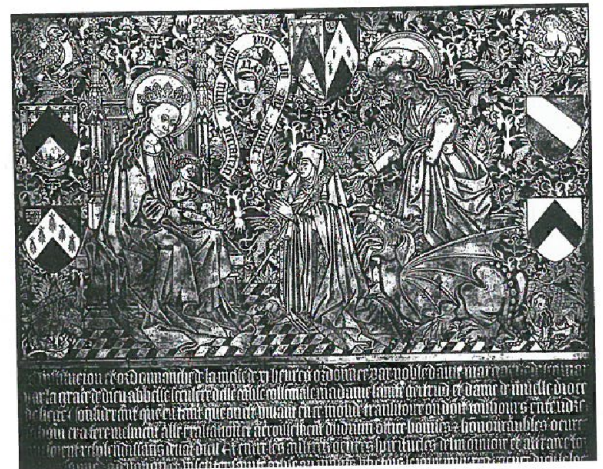
Het boek ligt open op de voorstelling van het Huwelijk van Maria. De miniatuur illustreert een suffragium aan Maria en aan de heilige Johannes, het *O Intemerata* ('O Onbevleete Maagd'). Deze komt zeer vaak voor in getijdenboeken en wordt dan dikwijls vergezeld van een Bewening of van de Maagd met het Kind, taferelen die hier andere gebeden illustreren, met name het *Stabat Mater* (f. 148v) en het *Missus est Gabriel*, een gebed over de vijf vreugden van Maria (f. 142r). Om herhalingen te vermijden moest de verluchter dus uitkijken naar een ander thema. Hij koos hierbij voor het Huwelijk van de Maagd, een ongewone keuze, omdat dit thema niet aan bod komt in het *O Intemerata*. De iconografie combineert in één voorstelling twee episodes van hetzelfde verhaal: de verkiezing van de bejaarde Jozef als echtgenoot van Maria en het huwelijk zelf. De bloeiende tak die de oude man vasthoudt wijst de uitverkorene aan. Met zijn andere hand neemt hij de hand van zijn toekomstige echtgenote vast op het ogenblik dat hun huwelijksverbintenis door een bisschop wordt ingezegend. Rondom hen staan de ongelukkige huwelijkskandidaten met hun verdorde tak. Het thema kende heel wat succes in de Doorniks-Gentse omgeving van Robert Campin, zoals het

Huwelijk van de Maagd in het Prado in Madrid (inv. n° 1817a) en de *Taferelen uit het leven van de H. Jozef* in de kerk van Hoogstraten, twee werken die soms met het Gentse schildersmilieu in verband gebracht worden. Het verluchte taferel werd hier geschilderd tegen een achtergrond met dambordpatroon, wat voor 1445 echt archaisch aandoet, want in deze periode zien we immers meer realistische landschappen afgebeeld in tal van miniaturen, zelfs bij eerder traditionele verluchters.

Links en onderaan in de marge staat ostentatief een fleur-de-lysmotief, waarbij de Franse lelies in ruitvormige inzetstukjes gevat zijn. De interpretatie ervan is een netelig probleem. Het motief duikt namelijk regelmatig op in de productie van de Meesters van Guillebert de Mets en heeft vaak enkel een decoratieve functie. Kunsthistorici zijn op dezelfde manier geïntrigeerd door de Franse lelies die zo overduidelijk op het beroemde reliëf van de H. Gertrudis voorkomen, een meesterwerk van de goudsmeedkunst uit de tweede helft van de 13de eeuw. Nijvel behoorde immers tot het Heilige Roomse Rijk en het kapittel viel rechtstreeks onder de bevoegdheid van de keizer. Misschien moeten we in dit geval echter rekening houden met een zinspeeling op de francofilie van de van Gaveres en op de geprivilegieerde relaties die ze onderhielden met het Franse Koninkrijk, zowel op territoriaal vlak als in hun huwelijkspolitiek.

Bibliografische oriëntatie: *Vijf jaar* 1979, p. 109-113, n° 47; Didier 1996, p. 180-182; Verroken 2003.

Dominique Vanwijnsberghe – Erik Verroken

◀ ILL. 101

Huwelijk van Maria en Jozef.

Getijdenboek voor het gebruik van het adellijk kapittel van H. Gertrudis te Nijvel. Brussel, KBR, ms. IV 1113, f. 134v.

▲ ILL. 102

Gegraveerde messing plaat waarop Margaretha van Gaveres, omgeven door haar adelskwartieren, aan Maria wordt aanbevolen door haar patroonheilige.

Nijvel, collegiale Sint-Gertrudiskerk.